

Bálint Blanka

Családi háztartások, szociális helyzet

(Egy erdélyi survey-vizsgálat eredményei)

Tanulmányomban – egy szociológiai vizsgálat eredményei alapján – azt kívánom bemutatni, hogy a különböző társadalmi, gazdasági folyamatok milyen hatással voltak a családi háztartások, valamint a szociális helyzet alakulására a térségben.

A *Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete* valamint a *KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja* munkatársai összehasonlító kutatást végeztek Kunhegyesen és környékén, valamint a Csíki-medencében.³³

A survey-vizsgálat romániai részeként egy 1150 fős reprezentatív mintán végeztünk adatfelvételt a Csíki-medence tíz településén (Csíkszereda, Csikmadéfalva, Csíkszentsimon, Csíkszentgyörgy, Csíkvacsárcsi, Csikmadaras, Csíkszentdomokos, Csíkközmas, Csíkszentmiklós, Csikmenaság). A felmérés célja a lakosság helyzetének, elhelyezkedési lehetőségeinek, gazdálkodási viszonyainak és életkörülményeinek feltárása volt. Az elemzés azokra a családfenntartó személyekre irányult, akik 1990 után szakmai, munkahelyi váltásra kényszerültek vagy vállalkoztak. Azokra, akik elvben „kitörési pontok” keresésével jellemezhetők.

A vizsgálat alanyait a kiválasztott 10 település lakossága képezte. Ezt a népességet leszűkítettük, kihagyva a 18 év alattiakat, akik még nem aktív tagjai a munkaerőpiacnak, valamint az 55 év feletti lakosokat, mivel az előmunkálatok alapján azt tapasztaltuk, hogy e csoport nagy része már kilépett a munkaerőpiacról. A mintavételi keretet az 1996-os évi helyhatósági választás névjegyzéke képezte, amelyre alkalmaztuk a véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavétel módszerét. Így az 1150 fős mintába 21–55 év közötti személyek kerültek be. A minta erre a népességre reprezentatív település, nem és kor szerint. (A kérdőíves felmérést kiegészítettük más adatgyűjtési módszerekkel, mint: statisztikai elemzés, valamint mélyinterjúk).

A felmérés eredményei egy nagyon gazdag adatbázist alkotnak, amelyből elkészült az adatok elsődleges elemzése. Ez nemsokára könyv formájában jelenik meg a magyarországi eredményekkel együtt.

Az itt bemutatandó adatok a kutatási jelentés részét képezik, ezért nem vállalkozhatom a részletes bemutatásra, csak néhány tényezőre szeretném felhívni a figyelmet három elemzési területen. Ezek a következők: az erőforrások korlátozottsága, a jövedelmek alacsony szintje, valamint a rossz társadalmi közérzet.

1. Az egyéni-családi erőforrások korlátozottsága

A vizsgálat keretében megnéztük, hogy milyen családi erőforrások léteztek a rendszerváltás előtt, valamint azt, hogy miként módosult ezek mértéke, szerkezete az 1989-es év után.

³³ A kutatás 1999 június–2000 decembere között zajlott, a bécsi székhelyű Das Institut für die Wissenschaften vom Menschen támogatásával. A SOCO kutatási program címe: Efficacy and Impact of Social Welfare Programs and Market-oriented Reforms in Disadvantaged Regions of two Countries in Hungary and Romania. A program témavezetője: Laki László, romániai programvezető: Biró A. Zoltán.

A kommunista rezsim a magántulajdont majdnem teljes egészében megszüntette, ugyanakkor akadályozta az egyéni tőkefelhalmozást. Ilyen előzmények mellett nem meglepő, hogy a „rendszerelváltás” alapmotívuma a régió számára a magántulajdon, az önállósodás visszaállítása volt. Az egyéni kezdeményezések lehetőségeként pedig a mezőgazdasági munkavégzés, valamint a vállalkozások beindítása merült fel.

Már az 1989 előtti időszakban is kiemelt fontossággal bírt a régióban a mezőgazdasági munkavégzés, amely egy életformát jelentett a rurális környezetben szocializálódott lakosság számára: a családi önellátó gazdálkodás életformáját. A mezőgazdasági munkavégzés ugyanakkor előkelő helyet foglalt el a térség társadalmának értékrendszerében, annyira, hogy ennek hiánya adott esetben stigmatizálásra is okot adhatott.

A rendszerelváltást követően egyik legfontosabb tulajdonszerzési formát a család földtulajdonhoz jutása jelentette. A vizsgált népesség közel fele (49,5%) olyan család tagja, amelyek földtulajdonnal rendelkeznek. A konkrét mezőgazdasági termelésben részt vevők aránya ennél magasabb, mivel a minta felét városi lakosság képezte, körükben sok olyan család van, amely azért nem rendelkezik földterülettel, mert a tulajdon még a közeli falvakban élő szülők nevében van.

A földterület nagysága szerinti megoszlás egy olyan társadalom képét mutatja, amelyre a kis földterületen, a család munkaerejére támaszkodó, és a családi élelmiszerszükséglet alapszintű kielégítésére törekszik.

1. táblázat

**A népesség megoszlása a jelenlegi mezőgazdasági termelésnek
a háztartás pénzgazdálkodásában betöltött szerepe megítélése szerint
(százalékban)**

A mezőgazdasági termelés szerepe a háztartás pénzgazdálkodásában	%
– nem foglalkozik mezőgazdasági kistermeléssel	45,3
– nincs szerepe	3,6
– élelmiszerekre nem kell annyit költeni	30,5
– élelmiszerekre nem kell annyit költeni, plusz némi pénzbevételhez is hozzájutnak általa	18,7
– jelentősebb pénzbevételei vannak ez által	1,9
Összesen	100,0

A gazdálkodás természetére utal még a mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközállomány szűkössége, a termények tárolásának megoldatlansága, az értékesítési szerkezet hiánya. A termelés minden évben sikerül valahogy, és az eredménytől, valamint az értékesítési szerencsétől függően több-kevesebb pénzt hoz. Ehhez a családi alapú termeléshez azonban nem kapcsolódnak szerződéses, nincsenek biztosítások, nem támogatják hitelek, tehát nincsenek beépített garanciák, ilyen körülmények között nem nevezhetők piaci szereplőknek. A családok mezőgazdasági gyakorlata olyan praxist tart életben, amely inkább kizárja őket a piacról, mintsem elindítja őket a piaci integráció irányába.

A vállalkozások beindítására ezzel szemben az jellemző, hogy kikényszeríti a piaci szerkezethez való igazodást. A megkérdezettek 31%-a állította magáról, hogy a rendszer-

váltást követően ő maga, vagy a családja részt vett valamilyen vállalkozás beindításában. A vállalkozási hullám viszonylag gyors felfutására 1990–1992 között került sor, amikor a vállalkozások több mint felét (57%) alapították.

A viszonylag magas „vállalkozói kedv” (hajlandóság vagy kényszer) megértéséhez figyelembe kell vennünk az alábbi adatokat:

- A gépkocsi-állomány korlátozottsága: a megkérdezettek 16%-a él olyan családban, amely személygépkocsival rendelkezik, a vállalkozók esetében ezen arány nagyobb (38%), de így sem elég jelentős.
- A mezőgazdasági vállalkozások dominanciája: a vállalkozások 64%-a mezőgazdasági kistermelés, 14,4%-a kereskedelmi területen vállalkozik.
- A vállalkozás formájának megoszlása: 39,8%-nak nincs bejegyzett vállalkozása, 11,2% magánszemély, 22,9% családi egyesülés, csak 18% Kft.
- A család alapú vállalkozás-indítás: az alapítók köre döntően (63%) a szűk családi körre koncentrált.
- A „vállalkozók” családjának többségében (58,8%) a legfontosabb jövedelemforrás a bér, egyenyedük (25,5%) esetén a mezőgazdasági kistermelés és csak 7,8% számára a háztartás legjelentősebb pénzforrása a vállalkozásból származó jövedelem.

A fenti adatok mutatják, hogy a vállalkozások döntő hányadát „önfoglalkozatónak” kell tekinteni, mivel nagyrésztük amolyan „próba, szerencse” alapon indult. Ezek inkább a családi önfoglalkoztatás színhelyei, inkább kiegészítő jellegűek, és nem hordozzák magukban a komolyabb felfutás lehetőségét. A kezdeményezők nem rendelkeztek vállalkozói ismeretekkel vagy tapasztalatokkal, a munkavégzés nagy része többnyire a család tagjaira korlátozódott. A vállalkozás működtetéséhez nem kapcsolódott intézményes háttér, nem kapcsolódott szakmai érdekképviselésekhez stb. A növekedést valójában maguk a vállalkozást alapítók sem gondolják el.

2. A bérek, családi jövedelmek alacsony szintje

Tekintettel az elmúlt évtized munkaerő-piaci változásaira, valamint a gazdaság szerkezeti átalakulásaira, fontos információforrás a bérek, fizetések alakulása a családok-háztartások szintjén.

Az „állásban levők” havi jövedelmei meglehetősen alacsony szintet jeleznek. Az „állásban levők” jelentős hányadának (44,2%) havi jövedelme 1 millió lej alatt van (egymillió lej az adatfelvétel időpontjában 55 USD), ugyanakkor további egyenyedede (27,5%) 1,5 millió lej alatt keres. További több mint egytizedének (11,9%) 2 millió lej alatt van a havi jövedelme. Ugyanakkor kevesebb mint egytized (9%) azok aránya, akik havi keresete meghaladja a 2 millió lejt.

Az adatok azt mutatják, hogy a család-háztartások háromnegyede (74,5%) három millió lej alatti, tehát rendkívül alacsony havi pénzbevétellel rendelkezik.

Ha a mérce a 2 milliós nagyságrend (a vizsgálat idején durván 110 dollárt jelentett), akkor a családok majdnem fele (48,9%) ennél kevesebb havi pénzbevétellel rendelkezik.

További egyharmad (36,5%) 2 és 4 millió közé esik a családgazdálkodásba bekerülő havi összeg. Még egytized sincsen (7,7%) azon családok aránya, amelyek 4 milliónál nagyobb összegből gazdálkodhatnának havonta. Vagyis a vizsgált családok háromnegyede (74,5%) durván 150–170 dollárnál kevesebb és majdnem kilenctizede (85,4%) durván 200–220 dollárnál kevesebb pénzből gazdálkodik havonta.

**A különböző nagyságú családok megoszlása
a rendelkezésükre álló havi bevételeik szerint
(százalékban)**

A család-háztartás nagysága	Ismeretlen	1 millió alatt	1 001 000–2 000 000	2 001 000–3 000 000	3 001 000–4 000 000	4 001 000–5 000 000	5 millió felett	Összesen
Egy fő	12,5	47,5	20,0	5,0	10,0	–	5,0	100,0
Két fő	3,1	21,5	44,6	17,7	10,0	3,1	–	100,0
Három fő	8,6	14,2	32,3	26,5	12,0	4,3	2,2	100,0
Négy fő	6,4	15,0	26,0	31,9	11,4	4,5	4,8	100,0
Öt fő	6,1	22,4	28,6	21,1	10,9	4,1	6,8	100,0
Hat vagy több fő	9,1	33,0	25,0	20,5	5,7	3,4	3,4	100,0
Összesen	7,0	19,0	29,9	25,6	10,9	4,0	3,7	100,0

Szemponatok a bérek, fizetések megítéléséhez:

- A megkérdezettek háromnegyede (76,2%) a havi bért jelölte meg, mint a háztartás legfontosabb jövedelemforrását.
- A lakosság 16%-a olyan család tagja, ahol valamilyen állami járadék tölti be a legfontosabb jövedelemforrás szerepét.
- A megkérdezettek 41%-a esetében nincs vagy ismeretlen a második legfontosabb jövedelemforrás.
- A családok 15%-ában nincsen „állásban levő” személy, további 32,5%-ban pedig csak egyetlen kereső személy van.
- Az alanyok háromnegyede (77%) nem tud pénzt félretenni a különböző bevételeiből, rendszeres tartalékolásra csak 2,2% képes.
- A kérdezettek családjának 70%-ában nem volt jelentősebb beruházása az elmúlt évben, annak ellenére, hogy beruházásnak számított a háztartási gépek és műszaki cikkek vásárlása is.
- Az, hogy hónap végéig kitarson a pénz, gyakran vagy állandó jelleggel jelentkező probléma a megkérdezettek 32,5%-a számára.
- A lakosság jelentős hányada számára alkalmanként vagy állandóan, de gondot okoz a napi fogyasztási cikkek, mint: kenyér, liszt, cukor stb. (43,15), a hús (38,8%), az őszi-téli ruha és cipő (57,2%) illetve a tüzelő (18,7%) megvétele.

A valós helyzet feltárásán túl fontossággal bír az, hogy az egyének hogyan ítélik meg saját helyzetüket, milyen a saját anyagi helyzetükről alkotott szubjektív kép.

**A különböző
életkori csoportok megoszlása anyagi helyzetük megítélése szerint
(százalékban)**

A család anyagi helyzetének megítélése	30 év alattiak	31–45 évesek	46–55 évesek	Összesen
Ismeretlen	0,3	–	0,9	0,3
Nagyon jó, gondtalanul élünk	4,8	2,9	2,1	3,2
Jó, de nem tudunk megtakarítani	52,1	38,6	39,9	43,1
Éppen megélünk	29,1	44,5	46,8	40,4
Rossz, gyakran vannak anyagi gondjaink	8,7	9,4	7,5	8,6
Nagyon rossz, napi megélhetési gondjaink vannak	5,0	4,6	2,7	4,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A megkérdezettek 40%-a úgy véli, hogy a családja anyagi helyzetét az „éppen megélünk” kijelentés jellemzi a legjobban. Ugyanilyen nagyságrendű (43%) azok aránya is, akik úgy látják, hogy jó az anyagi helyzetük, de a megtakarításra már nem futja. Elenyésző azok aránya, akik nagyon jónak ítélik meg családjuk anyagi helyzetét, de ugyanígy nincsenek sokan, akik saját bevallásuk szerint napi anyagi gondokkal küzdenének.

Fontos megjegyezni, hogy a „Jó, de nem tudunk megtakarítani” kijelentéseket negatív tartalmúnak kell tekintenünk. Egyrészt objektíven az elszegényedésre utal a megtakarítás nehézsége, másrészt pedig a szubjektív szempontot sem szabad szem elől tévesztenünk, amely szerint a rossz helyzet beismerése a gyengeség, a peremre sodródás jele is. Emiatt feltételezhetjük, hogy ez amolyan nyelvi eltakarást jelent, mivel ebben a régióban a családok folyamatosan védekeznek a „többiektől való lemaradás” ellen.

**3. A rossz társadalmi közérzet:
a jövőnélküliség légköre és a szegénység tudata**

Másik fontos elemzési terület a régió társadalmának jövőképe, a kitörési pontok keresése vagy ennek hiánya, a saját helyzet megítélésének kérdése.

A körzetben élők kétötöde (41%) válaszolta azt, hogy a rendszerváltás óta eltelt időben saját és családja anyagi helyzete romlott. Ez jelentős arány, mivel a régióban a rossz anyagi helyzet bevallása csak nagyon indokolt esetben történik meg. Arra a kérdésre, hogy „Megítélése szerint a rendszerváltás óta az Önök anyagi-gazdasági helyzete miként alakult?”, hat százalék válaszolta azt, hogy „számottevően romlott”, további egyharmaduk (35%) pedig azt, hogy „romlott”. Ezzel szemben számottevő javulásról mindössze tíz személy, javulásról pedig 18% számolt be. A „romló” és a „változatlan” (39%) állapot a kérdezettek háromnegyedére (74%) jellemző.

Ha viszont rákérdezzünk a „legégetőbb” gondokra, akkor az egyes részproblémák felsorolása már szabadon, esetleg enyhe túlzásokkal történik. Az alábbi táblázat az említések gyakorisága sorrendjében veszi számba a legfontosabbnak tartott megoldatlan gondokat.

A „legégetőbb” probléma megnevezése³⁴

A „legégetőbb” probléma megnevezése	A három válasz alapján összesített előfordulási gyakoriság
1. pénztelenség	43%
2. egészségi gondok	29%
3. rossz anyagi helyzet (megélhetési gondok)	28%
4. munkanélküliség	25%
5. gyerekek jövője	18%
6. „békkesség”	12%
7. iskoláztatás	10%
8. lakás megoldatlansága	10%

A legsúlyosabb gondok listáján az anyagi természetű gondok foglalják el az első helyet, ami nem meglepő, ha figyelembe vesszük a jövedelmek alacsony szintjét. Ugyanakkor meglepően magas említési arányt kapott az egészség kérdése, ami egyrészt jelenti az egészségügyi ellátási rendszerben mutatkozó hiányosságokat, az ellátás költségességét, gyógyszerbeszerzési nehézségeket, másrészt pedig magába foglalja a régió lakosságának önpusztító életformáját. Ez utóbbi a nagymértékű alkoholfogyasztáson illetve a magas öngyilkossági arányon túl, a lakosság egyéni munkavégzését a maximálisra fokozó szokásokat, valamint a kisebb egészségügyi panaszokkal való együttélés gyakorlatát tükrözi.

A munkanélküliség gyakori említése azt jelzi, hogy a régióban magasabb a munkanélküliség, mint ahogy ezt a hivatalos statisztikák tükrözik. Ugyanakkor utalhat a munkahely megtartása körüli bizonytalanságokra, a vállalatok átszervezésével kapcsolatos fenyegetettségre és arra, hogy a munkahelyek jelentős része kényszermegoldás, amelyet csak jobb híján foglalnak el.

A gyerekek iskoláztatásának említése bizonyítja, hogy a régió lakossága számára nagy fontossággal bír a vertikális mobilitás.

Záró megjegyzések

Az eredmények alapján állíthatjuk, hogy a régióra a családi jövedelmek alacsony szintje, a családi erőforrások korlátozottsága, az önellátó családi háztartás felértékelődése, valamint a rossz közérzet, a saját helyzet negatív megítélése a jellemző.

A bérek alacsony szintje, a családi erőforrások korlátozottsága folyamatosan előtérben tartja a családi kiegészítő tevékenységeket. Ilyen körülmények között kiemelt szerepe

³⁴ A táblázatban szereplő kategóriákat az alábbi módon használtuk: pénztelenség (alacsony bérek, pénz hiánya, kevés bevétel); rossz anyagi helyzet (megélhetési gondok, szegénység, ellehetetlenülés, létbizonytalanság); munkanélküliség (munkahelyek hiánya, elhelyezkedési nehézségek); iskoláztatás (tanulási lehetőségek hiánya, tanítási nehézségek).

van a mezőgazdasági kistermelésnek. Ez a tevékenység azonban csak időnként jár ki-sebb-nagyobb pénzbevétellel, nem jelent rendszeres plusz jövedelemforrást, a valóságban élelmiszer-kiegészítő jellege van. A falun élő szülőkkel-rokonokkal kialakított szoros kooperáció adja a magyarázatot arra, hogy ebben a régióban a városi családok nagyon alacsony bérek mellett is élni tudnak. A pénzhiány részint kiegészítő foglalkozásra készít mindenkit, mint a mezőgazdasági munkák vagy a vállalkozások, részint jelentős fogyasztás-visszafogási eljárásokat léptet életbe. De a munkahely és a kiegészítő tevékenységek együttesen is csak a családi életvezetés szintentartásához elegendőek.

A régió lakosságát mindig jellemezték a jövőre vonatkozó tervek, továbblépési igyekezetek, amelyek meghatározták a családi háztartások működését. Ezek: vagyongyarapítás, építkezés, a gyermekek taníttatása, a családnak a falusi környezetből való kiléptetése. A pozitív változás hiánya azonban magával hozta a túlélésre való berendezkedést. Jellemző a családi gazdaság szintentartásának igyekezete, de nem működnek a fent említett továbblépési stratégiák, így ezt a stagnálási periódust a szereplők nem sikeres kivárásnak élik meg, hanem „lefele pörgésnek”, ami zavart kelt.

Ez alapján nem meglepő, hogy a körzetben élők háromötöde (60%) „teljes mértékben egyetért” azzal a kijelentéssel, hogy „az ember nem tudja miben higgyen”. A kérdezettek majdnem fele (48%) „teljes mértékben egyetért” azzal, hogy nincs értelme előre tervezni. Az „önmagában való hit zavaráról vagy hiányáról” a kérdezettek egyharmada (35%) számolt be. A kérdezettek közel egyharmada (31%) néha gondolt már arra, hogy „az életének nincs értelme”, további 5 százalék, hogy „gyakran”, tizenhárman pedig „állandó” jelleggel vannak ilyen típusú gondolatai.

A régió lakosságának többsége tehát az elmúlt évtizedet a bizonytalanság időszakának tekinti, az anyagi helyzet romlásáról számol be, családjának helyzetét elfogadhatónak, átlagosnak nevezi.

Össességében azt kell mondanunk, hogy a régió társadalma alapvetően rossz közérzetű, a jövőképe bizonytalan, a kiszolgáltatottság érzése meghatározó jellegű. A családok többsége nem a kitérés pontok keresésére, hanem a várakozásra, a háztartás szintentartására van berendezkedve.